

YENİSEY YAZITLARINDA GEÇEN *adrıl-* seçlin- İKİLEMESİ ÜZERİNE

Ahmet KARAMAN*

Özet

Mecazlı anlatımlar ve ikilemeler, bir dilin işlenmişliğini ve gelişmişliğini gösteren önemli unsurlardandır. Kelimelerin mecazi anlamlar kazanmaları uzun bir süreci işaret etmektedir. Bu duruma benzer bir süreç ikilemeler konusunda da yaşanmaktadır. Bazen de kimi kelimeler hem mecazlı bir anlatıma bürünmüş hem de ikileme teşkilinde kullanılmıştır. İşte bu tip kelimelerden ikisi de *adrıl-* ve *seçlin-* kelimeleridir. Bu kelimeler hem gerçek anlamları dışında “kişinin bu dünyadan ve sevdiklerinden ayrılması; ölmesi” anlamında mecazi bir hüviyete bürünmüş hem de *adrıl- seçlin-* ikilemesinin unsuru olmuştur. İkilemenin kazandığı anlam ise kelimelerin kazandığı mecazlı “ölüm” anlamını korumuştur. Bu yazıda hem *adrıl-* hem de *seçlin-* kelimesi etimolojik olarak incelenmiştir. Daha sonrasında ise runik eski Türk yazıt ve yazmaları incelenerek söz konusu kelimelerin anlamsal boyutları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *adrıl-*, *seçlin-*, Yenisey yazıtlarında ikilemeler, *adrıl- seçlin-*, ikilemeler.

ON THE *adrıl-* seçlin- HENDIADYS IN YENISEI INSCRIPTIONS

Abstract

Metaphorical narratives and reduplication duals / hendiadys are two important elements that show the development and sophistication of a language. It is a long process to point out that the words have to take metaphorical meanings. A process similar to this is also experienced

* Doktora öğrencisi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. karamana00@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2524-8972.

in the case of reduplication duals/hendiadys. Sometimes, some words have been used both in metaphorical narrative and reduplication duals/hendiadys formation. Here, are two of these words are *adrıl-* and *seçlin-*. These words, besides their real meanings, in the sense of the “separation of the person from this world and his/her relatives ones, so the death” has acquired a metaphorical meaning and it has also become an element of the *adrıl- seçlin-* reduplication duals/hendiadys. The meaning of the reduplication duals/hendiadys retains the metaphorical meaning of “death” earned by the words. In this article both the words *adrıl-* and *seçlin-* have been viewed etymologically. Later, inscriptions and manuscripts with old Turkic script were examined and the semantic dimensions of the words were evaluated. In the last part of the article, *adrıl- seçlin-* hendiadys was evaluated. The scope of this article is all of the inscriptions and manuscripts with old Turkic script.

Keywords: *Adrıl-*, *seçlin-*, reduplication duals / hendiadys in Yenisei inscriptions, *adrıl- seçlin-*, reduplication duals / hendiadys.

Giriş

Yenisey yazıtları, Yenisey Irmağı boyunca uzanan bölgede yer alan mezar taşları üzerindeki yazıtlardan oluşmaktadır. Yenisey yazıtları, bugünkü Tuva ve Hakasya sınırları içerisinde bulunmaktadır. Yenisey bölgesi yazıtlarının Kırgızlara ait olduğu düşünülmektedir. Bu yazıtların hangi tarihlerde dikildiği henüz tespit edilememiştir.¹ Yenisey bölgesindeki yazıtlar, Moğolistan yazıtlarından daha önce bulunmuş olmasına karşın, gerek mezar yazıları olmasından kaynaklı kalıplaşmış ifadelerden teşekkül etmesi gerekse de satır sayısı olarak Moğolistan yazıtlarından daha sınırlı olmasından ötürü, Türk dili araştırmacıları dışındaki bilim insanlarının ilgisini pek çekmemiştir.

Yenisey yazıtları üzerinde, geçmişten günümüze pek çok araştırma yapılmıştır. Ne var ki yapılan türlü çalışmalar içinde, Yenisey yazıtlarında bulunan ikilemeler üzerine yapılmış henüz herhangi bir çalışma yoktur. Bir dilin işlenmişliğini ve gelişmişliğini gösteren önemli unsurlardan biri olan ikilemeler üzerine çalışma yapılması elzemdir.

İkileme, anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin aktarım gücünü artırmak, anlatımı/anlamı kolaylaştırmak/pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek gibi amaçlarla, aynı kelimenin tekrar edilmesi veya yakın anlamlı yahut zıt anlamlı ya da sesleri birbirine benzeyen iki veya daha fazla kelimenin yan yana kullanılmasıdır. Batı dillerinden Almancada, *verdoppelung*, *zwillingsformen*, *hendiadys*; Fransızcada, *redoublement*, *hendiadys*; İngilizcede, *reduplication*

¹ Yenisey yazıtlarının tarihlendirilmesi konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Konu ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Bazin, 2011, s. 88-117; Aydın, 2012.

dual, hendiadys; Rusçada, *reduplikatsiya (редупликация) povtor udvoeniye (повтор удвоение)* (Rozental D. E. - M. A. Telenkova, 1976), *parniye slova (парные слова)* (Baskakov, 1947, s. 244); Osmanlı Türkçesinde, *atf-ı tefsiri, terhib-i ihtâmî, mühmelât* terimleriyle karşılanmaktadır. Türk dilinde bulunan ikilemeler hakkında ilk bilgiler Kâşgarlı Mahmud tarafından verilmiştir. Kâşgarlı DLT’de şu ifadelere yer verir:

Bil ki Oğuzca tuhaftır. Çift olarak kullanılan bu isim ve fiillerden biri asıldır, diğeri de onun şubesidir veya ona bağlıdır. Onlar (Oğuzlar), Türklerden farklı olarak, tâbi olan kelimeyi tek başına kullanırlar. Örneği şudur: Türkler, bir şey diğeri bir şeye katıldığı zaman, **kattı kardı** derler. Bir şeyi bir şeye katmakta asıl olan **kattı**’dır; **kardı**, ona tabidir. Oğuzlar ise bir şeyi bir şeye katmak için **kardı** derler ve aslını (kattı’yu) bırakırlar. Bunun gibi Türkler **edgü yawlak** derler; **edgü** “iyi”dir, **yawlak** “kötü”dür; **edgü** ile birlikte kullanılır; yalnız başına kullanılmaz. Oğuzlar ise onu tek başına kullanırlar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 187).

Türkiye’de yapılan modern araştırmalarda ikileme için “*kelime koşmaları, tekrarlar, ikileme-ikizleme, bağlam öbekleri (ikilemeler, koşma takımlar), tekrarlama, tekrar grubu, tekrar öbeği*” gibi terimler kullanılmaktadır. İkileme terimi üzerine yapılan son çalışmalardan bir tanesi de Erkan Hirik’e aittir. Hirik bu çalışmasında, ikileme terimini karşılamak üzere “tekrarlı yapı sınıfları” ifadesini kullanmıştır (Hirik, 2018).

İkilemeyi oluşturan kelimeler arasında, anlam ya da ses yönünden benzerlikler bulunmaktadır. İkilemelerin üstlendikleri bir diğeri fonksiyon da hiç şüphe yok ki sözü güzelleştirmesidir. Türk runik alfabesiyle yazılmış metinlerde bulunan ikilemelere bakıldığında, gerek anlatılmak istenen duygu ve düşüncelerin aktarım gücünü artırmak, gerek anlamı/anlatımı kolaylaştırmak/pekiştirmek gerekse de sözü güzelleştirmek işlevlerinin çalıştığı görülmektedir. İkilemeler oluşurken meydana gelen; anlam değişimleri, soyutlaşmalar ve mecazi kullanımlar, Türk dilinin, daha o çağda ne kadar işlendiğini, olgunlaştığını göstermektedir.

Yenisey yazıtları, hem dil bilimsel hem de söz varlığı açısından, diğeri Türk runik alfabesiyle yazılmış metinlerden birtakım farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklardan bir tanesi de kullanılan ikilemelerdir. Yalnızca bu yazıtlarda kullanılan ikilemeler, üzerinde durulması gereken bir konudur. Çünkü eski Türk metinlerinin her biri başka bir bağlam içermektedir. Hâl böyle olunca, her birinde ya farklı kelimeler ya farklı dil bilimsel yapılar ya da Türk dilinin o dönemdeki farklı lehçelere ait unsurlar bulunmaktadır. Ayrıca, çoğunlukla mezar taşlarına kazınmış metinler olduğundan, bu yazıtlarda, ikilemelerin görülme olasılığının düşük olması beklenir. Oysa böyle bir kapsama sahip ol-

masına rağmen, Türk runik alfabesiyle yazılmış diğer metinlerde görülmeyen bazı ikilemeler, Yenisey bölgesi yazıtlarında bulunmaktadır. Diğer yazıtlar ile Yenisey yazıtları arasında ikilemeler yönünden ortak kullanımlardan birkaçı *kök teñri, yér suw, alp erdem, altun kümüş*; diğer yazıtlarda görülmeyip yalnızca Yenisey yazıtlarında bulunan ikilemelerden birkaçı ise *bag bodun, kadaş kin, teñri kutlug, art- taş-* olarak sıralanabilir.

Yenisey yazıtlarında bulunup diğer Türk runik alfabeli metinlerde görülmeyen ikilemelerden olan, *adrıl- seçlin-* ikilemesi, bünyesinde barındırdığı kelimelerin ayrı ayrı anlamları ve ikileme hâlini aldıktan sonra kazandığı anlam bakımından dikkat çekicidir. Eski Türk yazıt ve el yazmalarında görülen ikilemeler, genel itibarı ile eş ya da yakın anlamlı sözcüklerin yan yana getirilmesiyle oluşturulmuştur. Zıt anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler ise sınırlı sayıdadır. *Adrıl- seçlin-* ikilemesi de anlamca birbirine yakın unsurlardan meydana gelmiştir. Yöntemsel olarak öncelikle, bu ikilemeyi oluşturan kelimeler dil bilimsel ve anlamsal olarak incelenecek, sonrasında ise tümevarım yöntemi kullanılarak söz konusu ikileme üzerinde durulacaktır.

1. Adrıl- Seçlin-

1.1. Adrıl-

ET *adır-* fiili, $d > z > y$ ses gelişimi sonucu bugün; Azerbaycan, Başkurt, Özbek, Tatar, Türkmen ve Kazak Türkçesinde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de ‘ayır-’ biçimini almıştır. *Adır-* biçimi Tuvacada korunmaktadır. Hakasçada *azır-*, Kırgızcada *acıra-/ayır-*, Uygurcada ise *ayrı-* şeklindedir (Ercilasun vd., 1992, s. 36-37). Clauson *adır-* fiilinin, **ad-* ‘to separate (iki şeyi birbirinden ayırmak)’ fiilinden geldiğini, buradan da ‘to distinguish (ayırmak, seçmek)’ ve ‘to single out/prefer (ayırmak/tercih etmek, yeğlemek)’ anlamını kazandığını belirtmektedir. Fiilin Moğolca karşılığının da *ajıra-* ‘insanlardan ayrılarak eve dönmek’ olduğunu ifade etmiştir (Clauson, 1972, s. 66b). *Adrıl-* fiilinin ise *adır-* fiilinin edilgen hâli olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972, s. 68b).

A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinin “Fiilden Fiil Yapan Ekler” bahsinde *-(X)r-* ekini, yaptırma eki olarak almış ve çoğunlukla *u*, nadi-ren *a*, çok az olarak da *ı* ünlüsüyle beraber kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca ekin çok kere basitinin (simplex) anlamını verdiğini saptamıştır. Bu bölüm için, *ölür-* ‘öldürmek’ < *öl-*; *basur-* ‘ezilmiş olmak, birinin emrine girmek’ < *bas-*; *bulur-* ‘bitirmek’ < *bul-*; *ertür-* ‘yapmak, geçirmek’ < *ert*; *kiter-* ‘gidermek, uzaklaşmak’ < *kit-*; *kelir-/kelür-* ‘getirmek’ < *kel-* örneklerini verdiği hâlde *adır-* < **ad-* örneğini buraya dâhil etmemiştir (Gabain, 1988, s. 60). *-(X)l-* eki ise Gabain tarafından dönüşlülük yahut edilgenlik ve meçhullük eki olarak kabul edilmiştir (Gabain, 1988, s. 59).

T. Tekin ise *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinin eylemden eylem türeten ekler bahsinde, -(X)l- edilgen çatı ekinden bahsederken, örnek olarak, *adrıl-* ‘ayrılmak’ < *adır-* örneğini verir (Tekin, 2003, s. 94). Yine eylemden eylem türeten ekler bahsinde gösterdiği -(X)r- orta çatı ekine, *yagur-* ‘yaklaşmak, yakına gelmek’ < *yagu-* ve *olor-* ‘oturmak, (tahta) çıkmak’ < *ol-* örneklerini vermiş, **ad-* fiiline -(X)r- ekinin eklenmesiyle *adır-* fiilinin oluştuğu fikrine katılmamış olacak ki örnekleri arasına bu kelimeyi almamıştır (Tekin, 2003, s. 95).

K. Röhrborn, W. Bang’ın *adır-* fiiliyle ilgili, **ad-* ‘ayırarak, ayırtmak, bölmek’ fiilinin ettirgen hâli olduğu görüşünü andıktan sonra fiille ilgili örnekleri sıralar (Röhrborn, 1977, s. 52). T. Gülensoy, *ayır-* fiiline ‘bölmek, birbirinden uzaklaştırmak’ anlamını verir ve ET karşılığının *adru-* ‘ayırarak, seçmek’ olduğunu ifade eder (Gülensoy, 2007, s. 94-95). *Ayrı-* bahsinde ise, kelimenin ET’de (*a)dr(i)l-* şeklinde olduğunu ve *adı* ‘ayrı’ kelimesine +I- isimden fiil yapım ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtir (Gülensoy, 2007, s. 96).

Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde ‘ayırarak’ fiili için; 1. Ayırarak, 2. Arasını açmak, 3. Kesmek, bölmek, 4. Uzaklaştırmak anlamları verilir (Toparlı vd. 2007, s. 18). A. Caferoğlu *adır-* fiili için ‘ayrılmak, tefrik etmek’, *adrıl-* için ise ‘1. Ayrılmak, 2. Ölmek’ anlamını verir. *Adırıl-* fiilinin, *Altun Yaruk*’ta mecazi olarak ‘ölmek’ anlamında kullanıldığını belirtir (Caferoğlu, 2015, s. 4). H. Namık Orkun da *adrıl-* fiili için ‘ayrılmak (ölmek)’ anlamını verir (Orkun, 2011, s. 756). Kormuşin *adır-* fiili için ‘ayırarak, taksim etmek, bölmek, hayattan ayırarak, öldürmek’; *adrıl-* için ‘ayrılmak, bölünmek, vefat etmek, ölmek’ anlamlarını verir (Kormuşin vd. 2016, s. 547). H. Şirin ise *adır-* fiili için ‘1. Ayırarak 2. (Erklig) sözüyle “yaşamına son vermek, ölmesine yol açmak” ve *adrıl-* fiili için ‘1. Ayrılmak 2. (*Kagan, beg, yer sub* sözleri ve *bodun* adlarının bulunma-ayırılma durumuyla) belirli bir siyasal oluşumdan kopmak 3. (*At, tabar, kagan* vb. sözlerin bulunma-ayırılma durumuyla) ölmek, vefat etmek’ karşılıklarını verir (Şirin, 2016, s. 50-51-719).

Tüm bunlardan sonra denilebilir ki *adır-* fiili kök hâlinde değildir; bir gövdedir. **ad-* fiiline -(X)r- ettirgenlik/oldurganlık ekinin eklenmesiyle oluştuğu görülmektedir. Böylece türetilmiş olan *adır-* fiiline ise -(X)l- edilgenlik/dönüştürme çatı ekinin eklenmesiyle *adrıl-* fiili oluşmuştur. Buradaki asıl açıklanması gereken konu, kelimenin kökünün ne olduğu veya hangi eki aldığından ziyade, köke verilmesi gereken anlamdır. Bir fiilin ettirgenlik eki almasındaki mantık, zaten geçişli olan bir eylemin geçişlilik derecesinin artırılmasıdır, denir ancak ettirgenlik eki almış olan eylemin öznesi aynı zamanda yaptığı işten etkilenmemektedir. -(X)r- eki aynı zamanda oldurganlık yani geçişli olmayan bir eylemin geçişli olmasını sağlayan bir ektir ve yine özne yap-

tığı işten etkilenmez. Orhon Türkçesinden bir örnek vermek gerekirse; *öl-* fiili geçişsiz bir fiildir, *-(X)r-* eki alarak *ölür-* biçimini almaktadır ki bu durumda geçişsiz olan *öl-* fiili *ölür-* şeklinde geçişli bir hâle gelmektedir. Yine *kagan ölti* gibi bir örnek verilecek olursa *öl-* eyleminden kağan etkilenmiştir ancak *kagan ölürti* örneğinde kağan eylemden etkilenmemekte ancak eylemi gerçekleştiren konumundadır. *Bas-* > *basur-*, *bul-* > *bulur-*, *ert-* > *ertür-*, *két-* > *kéter-* gibi örneklerde de durum benzerdir. Yani **ad-* fiili ya geçişli bir fiilken *-(X)r-* ekini alarak ettirgen bir çatı özelliğine büründü ya da geçişsiz bir fiilken *-(X)r-* ekini alarak oldurgan bir yapıya kavuştu. Bir de elbette **ad-* eylemini yapan özne yaptığı işten etkilenmeli, *adır-* eylemini yapan özne ise yaptığı işten etkilenmemelidir. Bir başka ifadeyle yukarıda da verilen örneklerde olduğu gibi *-(X)r-* ekini almış olan eylemler çatısı bakımından etken ve geçişlidir. Bir eylem hem başkası tarafından yapılmış hem de bu başkası tarafından yapılan eylemin öznesi² yapılan işten etkilenmemiş ise bu durumu Türkçede ifade edebilmek için, o eyleme önce *-(X)r-* ettirgenlik ekinin sonrasında ise *-(X)l-* edilgenlik ekinin getirilmesi gerekmektedir.

**ad-* fiiline ‘ayırarak’ anlamını verip daha sonra *-(X)r-* ettirgenlik ekinin eklenmesiyle oluşan *ad-(i)r-* fiiline de yine ‘ayırarak’ anlamını vermek en olası çözüm gibi görünmektedir. Gabain’in de ifade ettiği üzere *-(X)r-* eki bazen türettiği fiilin basitinin anlamını vermektedir. Ayrıca ‘ayırarak’ fiili, ettirgenlik eki alan eylemin öznesinin, işi yapan ancak işten etkilenmeyen bir konumda olması gerçeğine de uymaktadır. Nitekim Altın Köl I yazıtının 8. satırında geçen *tört iniligü ertimiz bizni erklig adırtı* cümlesindeki dört kardeşi ayıran *erklig* olmasına rağmen ayırma işinden etkilenmemektedir. Devamında ise *-(X)l-* eki, *adır-* etken-ettirgen çatılı fiiline sorunsuzca eklenebilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, Gabain’in de işaret ettiği üzere *-(X)l-* eki Orhon Türkçesinde yalnızca edilgenlik anlamı değil aynı zamanda eyleme dönüşlülük anlamı da katmaktadır. Bu noktada *-(X)l-* ekinin hangi durumda edilgenlik hangi durumda dönüşlülük anlamı verdiği bağlamdan tespit edilebilir. Elbette dönüşlülük anlamı verdiğinde özne hem eylemi yapan hem de eylemden etkilenen konumda olacaktır. *Kat-* > *katıl-* fiili de bu duruma bir örnektir.

Adıl- fiilinin etimolojisi hakkında bilgiler verildikten sonra, Türk runik alfabesiyle yazılmış metinlerin bağlamından hareketle ne tür yan veya mecazi anlamlar kazandığı aşağıda belirtilmiştir.

BK G 7’deki (Aydın, 2017, s. 97): “[...] *elig yaşıma tatawı bodun kitanında adır[ıltı]* [...] Elli yaşımdayken Tatawı halkı Kitanlılardan **ayrıldı**.” cümlesinde *adır-* eylemi, ‘birinin başka birinden ayrılması, bağımsız hâle gelmesi’ an-

² Edilgen çatılı eylemlerde özne meçhuldür ancak buradaki ifadede kasıt eylemi gerçekleştiren meçhul öznenin yapılan işten etkilenmemesidir.

lamında kullanılmıştır. O dönemde, Orta Asya bozkırlarındaki zorlu şartlara göğüs gerebilmek için, farklı boylar iş birliği yaparak, birlikte yurt tutmaktaydı. İkinci bir durumda ise güçlü olan bir boy, kendinden daha güçsüz olan bir boyu himayesine almakta, daha sonrasında güçlenen tabi boy kendisini himaye eden boydan ayrılmaktaydı. Üçüncü bir olasılıkta ise bazı boylar, daha büyük bir güç tarafından tek bir çatı altında toplanmaktaydı. KT G 7-8 ve 9 incelendiğinde, Tatavıların bir isyan veya anlaşmazlık sonucu Kitanlılardan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Yine T 1 B 2’de de buna benzer bir anlam vardır (Aydın, 2017, s. 104): “[...] *türk bodun kanın bulmayın tawgaçda **adrilti** kantlantı kanın kodup tawgaçka yana içikdi* [...] Türk halkı hanını bulamadığı için Çin’den **ayrıldı**, han sahibi oldu. (Daha sonra) hanını bırakıp Çin’e yeniden tâbi oldu.”

Burada Türk milletinin önceleri bir han sahibi olmadığı yani bağımsız olmadığı, daha sonra Çin’e bağlı olmaktan kurtularak han sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü han sahibi olmayan bir millet tabi olduğu gücün hanına hizmet eder. Türkler yaptıkları mücadeleler sonrasında Çin’den ayrılmış yani ‘bağımsızlığını kazanmış’ ve kendi hanına kavuşmuştur. Ancak satırın devamında yine hanını bıraktığı için Çin’e esir olduğu anlatılmaktadır.

Ongi yazıtının K 3. (11) ve K 4. (12) satırlarında da şöyle denmektedir (Aydın, 2017, s. 125-126):

[...] *kaş yorıp éltéřiş kağanka **adrilmadok** yañılmadok teñri bilge kağanta **adrilmalım** azmalım téyin ança ütledim kériü barıgma bardı bilge kağanıñ bodunu <...> bardı <ög<g>en atka işig küçüg bérti üze teñri koñ y²ılka yétiñş ay küçlüg alp kağanımda **adrılı bardıñız*** [...] Baba, ilerleyip Elteriş Kağan’dan **ayrılmadığı, hata yapmadığı**, Aziz Bilge Kağan’dan **ayrılmayalım**, doğru yoldan çıkmayalım” diye öylece öğüt verdim. Geri gidenler gitti. Bilge Kağan’ın halkı <...> gitti. Öven (övlümüş?) ada (kişiye) işi gücü verdi (hizmetine girdi). Yukarıda (ebedî) gök koyun yılının yedinci ayında güçlü (ve) kahraman kağanımdan **ayrılıverdiniz**.

Burada ise *adrıl-* fiili ‘yanından, yolundan ayrılmak; emrinden, buyruğundan çıkmak’ anlamlarında kullanılmıştır. Satırda; Elteriş Kağan’ın yolundan ayrılmayan, emrinden çıkmayan, ona sadık kalan böylece de yanılmayıp hata yapmamış olan Bilge Kağan’dan ‘ayrılmamak’ üzerine bir öğütte bulunmaktadır. Ayrıca, Aziz Bilge Kağan’dan ayrılmamanın, yoldan sapmış olmak anlamına geleceği vurgulanmaktadır. Devamında ise Bilge Kağan’ın halkının gittiği, başkasına hizmet eder hâle gelerek, güçlü ve kahraman kağandan ayrıldığı, onun emrinden çıktığı ifade edilmektedir.

Adırıl- fiili Yenisey bölgesi yazıtlarında pek çok kez geçmesine karşın, *adır-* fiili yalnızca yukarıda da örnek olarak verildiği üzere Altın-Köl I yazı-

tının 8. satırında geçmektedir (Aydın, 2015, s. 81): “*tört iniligü ertimiz bizni erklig adurtı yıta ersedim e*. Dört kardeş idik. Bizi güçlü (Tanrı) **ayırđı**, ne yazık! Askerlerimi özledim.”

Altın-Köl yazıtının tamamı da göz önüne alındığında, *adır-* fiili mecazi bir anlam kazanarak ‘ölmek’ anlamında kullanılmıştır. Kişi öldüğünde; sevdiklerinden, oğullarından, eşinden dostundan ayrılmaktadır. Buradan, ‘can alma’ eyleminin yani ‘ayırma’ işinin başka bir güç tarafından gerçekleştirildiği bilinci de sezilmektedir. Yazıtın 2. satırında: “*élim öküncüñ e kalın yağıka kaymatın tegipen adrıldım a yıta*. Yurdum, pişmanlığın (ne pişmanlık), güçlü düşmandan (geri) dönmeden saldırırken **ayrıldım (öldüm)**, ne acı!” denilmektedir. Erkeklik kahramanlığı için yazıtı dikilen kişi savaşta öldürülmüştür. Ancak “O savaşta öldürüldüğü için ayrıldık.” denilmek yerine, can alma işinin *erklig*³ tarafından yapıldığı bilinciyle *bizni erklig adurtı* denilmiştir.

Barık I yazıtının 2. ve 3. satırlarında (Aydın, 2017, s. 44): “*öz yégen alp turan altı uguş bodunda üç yéğirmi altı élim kanım a adrıldım begrekim e esizim e adrıldım*. (Adım) Öz Yegen Alp Turan(‘dır). Altı boylu halktan, on üç yurdumdan (?), hanımdan **ayrıldım**. Soylu beyimden, ne yazık ki **ayrıldım (öldüm)**.” denilmektedir. Burada *adır-* fiiline eklenen -(X)l- eki ilk bakışta dönüşlülük eki gibi algılanabilir. Dil bilgisel bir bakış açısıyla bu doğrudur fakat burada *adrıl-* fiili artık mecazi bir anlam kazandığından dil bilgisel değil anlama dayalı bir düşünce tarzı benimsenmelidir. Kişinin canını alan, Altın Köl I yazıtında da ifade edildiği üzere ‘kudretli’ bir güçtür. Bu itibarla can alma işini yapan başkası olduğundan buradaki -(X)l- eki edilgenlik anlamı vermektedir. Bu mezar taşı niteliğindeki yazıt, diğer pek çok Yenisey bölgesi yazıtında olduğu gibi 1. teklik kişinin ağzından anlatıldığı için, yazıtı dikilen kişi “ben ayrıldım, benim hanım, benim eşim dostum” demektedir. Kişi öleceğini bilip önceden bu ifadeleri kullanmadığına göre, 1. teklik kişi anlatımı böylece sağlanmıştır. Bu sebeptir ki ölme eyleminde ruhun başkası tarafın-

³ ‘Güç, kuvvet, irade’ anlamına gelen *erk* ismine +IIG isimden isim yapım ekinin eklenmesiyle oluşan *erklig* için ‘güçlü, kuvvetli, muktedir, iktidara sahip olan’ anlamlarını vermek mümkündür. Sözcüğün *erk*’ten geldiğini ifade eden Clauson, *erklig* için en iyi ‘God’ anlamının uyduğunu söyler çünkü ‘özgür iradeye sahip olmak, herhangi bir şeyi yapmakta özgür olmak’ anlamlarına geldiğinden bahseder (Clauson, 1972, s. 224a). Aynı satırı H. Namık Orkun “Dört küçük kardeşli idik; bizi kudret ayırdı; ne çâre” şeklinde anlamlandırmıştır (Orkun, 2011, s. 512). Tekin, +IIG eki için ‘sahip olan’ anlamında sıfatlar türettiğini ifade ederek *tizlig* ‘dizli, güçlü’ < *tiz, başlıg* ‘başlı, mağrur’ < *baş, erklig* ‘güçlü, kuvvetli, özgür’ < *erk* ‘güç, irade’ gibi örnekler verir (Tekin, 2003, s. 83). Kormuşin vd. ise aynı satırı “Biz dört idik, bizi Erklig (alt dünyanın hükümdarı) ayırdı. Heyhat!” olarak tuhaf bir şekilde anlamlandırmıştır (Kormuşin vd. 2016, s. 114). Aydın ise “Dört kardeş idik. Bizi güçlü (Tanrı) ayırdı, ne yazık!” olarak anlamlandırmıştır (Aydın, 2015, s. 82). Sözcük hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bakınız: Röhrnborn, 1977, s. 436. Sözcük ile ilgili farklı görüşler için bakınız: Şirin, 2016, s. 50.

dan alındığı bilindiği hâlde 1. teklik kişinin ağzından anlatılması dolayısıyla fiil *adrıldım* biçiminde teşkil edilmiş olmalıdır.

Barık II yazıtının 4. satırında (Aydın, 2015, s. 46-47): “*kuydaki kunçuyumka **adrıldım** apam a. Obamdaki eşimden **ayrıldım (öldüm)**, ey atalarım!*” ifadeleri yer almaktadır.

Barık III yazıtının 4. satırında (Aydın, 2015, s. 47-48): “*kuyda kunçuyum-gaka özd'e oglumka **adrıldım**. Obada eşimden, vadideki çocuklarımdan **ayrıldım (öldüm)**.” denilmektedir. Bu yapı daha pek çok Yenisey bölgesi yazıtında bulunmaktadır. Yine mezar yazıtı dikilen kişi sevdiklerinden ayrılmakta, yine bu durum 1. teklik şahısla anlatılmaktadır.*

Begre yazıtının 1, 2, 4, 5, 7 ve 8. satırlarında (Aydın, 2015, s. 56):

1. *üç oğlum a **adrıldım** a yita bökmedim e katıglangıl. Üç oğlumdan **ayrıldım**, ne acı! (Onlara) doymadım. Çalışın (çabalayın).*
2. *tör apa içreki ben beş yégirmi yaşda alınmışım kunçuyum a buñ a **adrıldım** a esizim e kün e ay a azdım a. (Ben) Tör Apa'ya bağılyım (mensubum). On beş yaşında aldığım eşimden (ayrıldım), ne sıkıntı! (Onlardan) **ayrıldım**, ne yazık! Güneş ve aydan ayrıldım.*
4. *yérim e yita suwum a **adrıldım** a buñ a esizim e yita. Yerimden (ayrıldım) ne acı! Suyumdan **ayrıldım**, ne sıkıntı! Ne yazık! Ne acı!*
5. *bodunım a kinim a kadaşım a **adrıldım** a bökmedim e. Halkımdan, akrabalarımıdan **ayrıldım**, (onlara) doymadım.*
7. *yatda tüñürüm e **adrıldım** a. Yad ellerdeki dünürümden **ayrıldım**.*
8. *antlıg adaşım a antsızda edgü eşim e **adrıldım** a. Ant içtiğim yoldaşım, ant ile bağılı olmayan iyi eşimden, dostumdan **ayrıldım**.*

denilmektedir. Burada da görüldüğü üzere mezar yazıtını dikenler, ölen kişinin ağzından, o kişinin sevdiklerini tek tek anarak onlara doyamadan bu dünyadan ayrıldığını yani öldüğünü ifade etmişlerdir.

Yine Kızıl-Çıraa II yazıtının 5. satırında (Aydın, 2015, s. 112): “*er erdemimde egsüküm yok kırk yaşında **adrıldım**. Erkeklik kahramanlığımda eksiğim yok. Kırk yaşında **ayrıldım (öldüm)**.” denilmektedir. Yenisey yazıtlarından örnekleri çoğaltmak mümkündür. Dahası *adrıl-* fiili, tüm Yenisey yazıtlarında, kişinin sevdiklerinden ayrılması yani ölmesi anlamında kullanılmıştır.*

Kişinin canı ‘kudretli güç’ tarafından alındığında, kişi sevdiklerinden ve bu dünyadan ayrılmaktadır. Yani kişi bu ayrılma işinden etkilenen konumundadır. Ayırma işini ise Altın Köl I yazıtında da ifade edildiği üzere *erklig* yapmaktadır. *Erklig* tarafından sevdiklerinden ve bu dünyadan ayrılan kişi, bu durumu 1. teklik kişinin anlatımında ‘ayrıldım’ biçiminde ifade etmektedir. İşte tam da bu itibarla *adır-* fiiline eklenen -(X)- eki edilgenlik ifade etmektedir. 1. teklik

şahısla kullanımı dışında bir de Altın-Köl I yazıtının 7. satırında *adrılı bardı* ‘öldü’ şeklinde 3. teklik şahısla kullanımı vardır. Burada ise yazıtı diken kişi ölen yakını için *adrılı bardı* demektedir.

Adrıl- fiilinin yanı sıra Yenisey yazıtlarında bir de *adrın-* fiili vardır. Bu fiil yalnızca Uybat III yazıtında geçmektedir. 13, 14 ve 16. satırlarda (Aydın, 2015, s. 92-93):

13. <...> *éçiçim e adrındım a* <...> sevgili ağabeyimden **ayrıldım**.

14. *bir yaşımta ataçımka adrındım a tokuz beg er* <...> Bir yaşımda babacığımдан **ayrıldım**. Dokuz bey asker <...>

16. *altı yaşımta kaşıradam bilinmedim éçiçim e yıta adr<ın>dım* [...] Altı yaşımda babasız kaldım, bilmedim. Sevgili ağabeyimden, ne acı (ki) **ayrıldım**.

ifadeleri yer almaktadır. Eski Türkçede edilgenlik anlamı -(X)l- ve -(X)n- ekleriyle sağlanmaktaydı. *Adrıl-* örneğinde bu anlam -(X)l- ekiyle sağlanmış olmasına karşın bu yazıtta -(X)n- ekiyle sağlanmıştır. Aynı işlev için bu iki farklı ekin kullanılmış olması, daha o dönemden Türk dilinde lehçe farklılıklarının olduğunu göstermektedir.

Dağlık Altay Cumhuriyeti yazıtlarına bakıldığında *adrıl-* fiilinin Yenisey bölgesi yazıtlarında olduğu gibi mecazi bir anlam kazanarak ‘ölmek’ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Elbette Dağlık Altay yazıtlarından örnekler verilirken temkinli olmak gerekir. Çünkü bazı kelimelerin okunuşları konusunda tartışmalar mevcuttur. Burada *adrıl-* olarak okumaya elverişli örnekler yer verilecektir. Çarış yazıtının 2. ve 3. satırlarında (Tıbıkova vd., 2012, s. 139-140): “2. <...> *y(ér) b(e)η(i)gü* <...> **(a)dr(t)lu b(a)rdı**. Yeryüzü (ve) ebedî? <...> **ayrılıverdi**. 3. <...> **(a)dr(t)lt(t)** <...> *y(ér) b(e)η(i)g[ü...]* <...> **ayrıldı**. Yeryüzü (ve) ebedî? <...>”

Bar-Burgazı I yazıtında (Tıbıkova vd., 2012, s. 109-111): “*ünt(e) (e)s(i)z(i) m e : éki (a)t (a)zd(u)rtı : kuyda k(i)s(i)(η>m)e (a)dr(t)lt(t)m*. Bağır! (Yas tut!) Ne yazık! Ne acı! İki at azdırıldı, obada eşimden **ayrıldım (öldüm)**.”

Kalbak-Taş XXIII yazıtında (Tıbıkova vd., 2012, s. 90-91): “*ür(ü)η-e b(i) t(i)d(i)m-e (a)nç(a)ma (a)dr(t)ld(t)m(i)z-a / (a)n(a)ç(i)m-a (a)dr(t)ld(t)m(i) z-a*. Ben Ürün(‘üm). (Bunu) ben hakkettim. Öylece **ayrıldık!** / Annemizden **ayrıldık!**”

Kızıllı-Kabak I yazıtının 2. ve 3. satırlarında (Tıbıkova vd., 2012, s. 123-124): “2. <...> *y(i)gl(a)y(i)n* : **(a)dr(t)lt(t)m(i)z - a**. <...> bırakın da hiçkırığa hiçkırığa ağlayıp yas tutayım. **Ayrıldık!** 3. <...> *(ö)lüm - a : (a)nç(a) <...>(a)dr(t)l[um]* <...> ölüm! <...> böylece <...> **ayrıldım!**”

Kızıl-Kabak II yazıtında (Tıbıkova vd., 2012, s. 124-125): “1. (a)ş(a)y(i)n - a : (ö)k(ü)z - a (a)l(t)m(t)z // köz alm(a)z <...> Aşayım! (göçeyim, öleyim) Öküz alalım! // Gözün göremediği (bir diyara göçeyim, öleyim) <...> 2. <...> (a)dr(t)lft.../ <...> ayrıldım.”

Kırgızistan bölgesi yazıtları incelendiğinde, Koçkor XI (Kök-Say XI) yazıtında *adır-* fiiliyle karşılaşılır (Alimov, 2014, s. 173): “(e)r (a)t(t)m (a)d(t)nç on (o)k : (a)d(t)rt(t)m. Erkeklik adım Adınç(’tır). / Erkeklik adım On Ok(lardan) Adınç(’tır). (Ben) **ayırıldım** (taksim ettim).”

Burada *adır-* fiili ‘taksim etmek, dağıtmak’ anlamında kullanılmıştır, herhangi bir ‘can alma’ anlamını çağrıştıracak izlenim vermemektedir. Talas II yazıtının 5. satırında (Alimov, 2014, s. 54): “k(a)ra çor (e)siz (e)s(i)n(i)η özge uy(a)l(a)rma (a)d(t)r(t)lm(t)ş. Kara Çor! Ne kutlu, ne aziz! Diğer akrabalarından **ayrılmış (ölmüş).**”

Talas III yazıtının 1. satırında (Alimov, 2014, s. 84): “b(e)g çor : og(u)l : <(a)d(t)r(t)lt(t)>m. Bey Çor(’un) oğlu / Beg Çor oğlu <...> **ayrıldım (öldüm).**”

Talas 4 yazıtının 1. satırında (Alimov, 2014, s. 91): “(a)tı çor: otuz ogl(a)n s(a)gd(i)çig (a)d(t)r(t)lmış : (e)siz e. (Onun adı) Çor(’dur). Otuz oğlan maiyetinden **ayrılmış (ölmüş).** Ne acı, ne yazık!”

Talas 11 yazıtının 2. satırında (Alimov, 2014, s. 125): “otuz ogl(a)n: s(a)gdıçl(a)rına (a)d(t)r(t)lm(t)ş. Otuz oğlan birliğinden (maiyetinden) **ayrılmış (ölmüş).**” ifadeleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere Kırgızistan yazıtlarında da tıpkı Yenisey ve Dağlık Altay yazıtlarında olduğu gibi *adır-* fiili mecazi bir kullanımla ‘ölmek’ anlamında kullanılmıştır.

1. 2. Seçlin-

Kızıl-Çıraa I yazıtının 2. satırı Türkologlar tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Aydın satırı: “*adrlıtım seçlintim yıta buş a.* (Sizlerden) ayrıldım, **ayrıldım** eyvah! Ne sıkıntı!” şeklinde vermiştir (Aydın, 2015, s. 110).

Kormuşin ise: “*adrlıtım seçlentim ayıt-a buşa (2a) adrlıtım.* Ayrıldım **vedalaştım** (sizlerle), ne acı!, ne kader! (2a) Ayrıldım!” biçiminde okumuş ve anlamlandırmıştır (Kormuşin vd., 2016, s. 139).

Aydın’ın *seçlin-*, Kormuşin’in *seçlen-* olarak okuduğu sözcük, Altın-Köl I yazıtında da geçmektedir. Aydın yazıtın 6. satırı olarak (Aydın, 2015, s. 81):

botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıt²ı kılmađıñ özlük at özin üç erig almadıñ yıt²a ezençüm e küzençüm e adrlılma seçlinme öğürdüüm. Deve yavrularımız Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalatamadın. Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı! İzdırabım ve koruyucum, **ayrılmayın**, neşem, hayat kaynağım!

şeklinde verir.

Kormuşin 3. satır olarak düşünür ve (Kormuşin vd., 2016, s. 113):

ukımız umay begimiz biz uya alp er özin alt²ı kılmadıñ özlek at özin üç kılmadıñ ayıt²-a ezinçüm-e közünçim-e adırılum-a seçlenimü iyürdim men. Bizim ninemiz olan Umay Hanım! Sen akrabalar olan bizi, cesur erleri altı ayaklı-elli olarak yaratmadınız. Binek atlarımızı üç (ayaklı) yaratmadınız. Ah, ganimetlerim, ah, hazinelerim, ayrıldım, (Bu dünyadan) **boşandım**, (onları) teslim ettim.

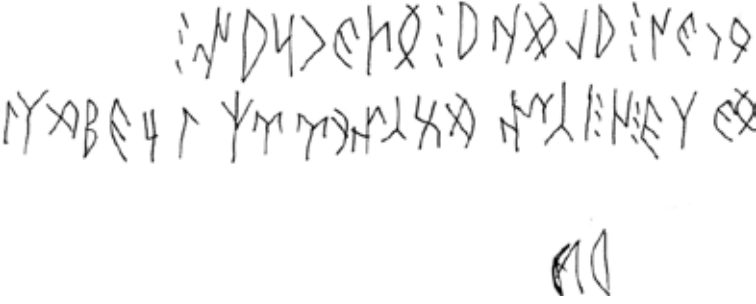
şeklinde verir. Kormuşin kelimeyi *seçlen-* olarak okur ve ‘çözölmek, boşanmak; ayrılmak, vedalaşmak’ anlamını verir.

Malov ise kelimeyi “*iç älinmü (?)*” olarak okumuştur (Malov, 1952, s. 53). Malov’un yayımını takip etmesi yüzünden, Clauson’da ne *seç-* ne de *seçil-* bahislerinde *seçlin-* kelimesi yer almaz. H. Namık Orkun da Altın-Köl I yazıtındaki satırı: “[...] *adrılma iç älinmü iyü* [...] ayrılma <...> mi?” okumuştur (Orkun, 2011, s. 512). Yani Orkun da Aydın gibi *adrıl-* fiiline gelen eki, olumsuzluk eki olarak düşünmüş ancak *seçlin-* fiilini “*iç älinmü*” olarak okumuştur.

Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* kitabının metin örnekleri bölümünde, Altın-Köl I yazıtındaki kelime grubunu “*adrılma, säçlinm[ä]*” olarak kaydeder (Tekin, 2003, s. 233). Sözlük bölümünde ise *säçlin-* için ‘seçilip ayrılmak, ayrılmak’ anlamlarını verir (Tekin, 2003, s. 252). Ayrıca Tekin, *säçlinmä-* fiili için ‘do not be parted!’ anlamını düşünür. Ayrıca Kızıl-Çıraa I yazıtındaki olumlu şekli zikrederek fiilin *säç-* olduğunu ve *adır-* fiiliyle birlikte kullandığını belirtir (Tekin, 1997, s. 221).⁴

Seçlin- fiili, bu güne kadar yalnızca, Yenisey bölgesi yazıtlarından Altın-Köl I, Kızıl-Çıraa I ve Dağlık Altay Cumhuriyeti yazıtlarından Tuekta IV yazıtlarında tespit edilebilmiştir. Sözcük, Yenisey bölgesi yazıtlarındaki örneklerde *adır-* fiiliyle birlikte kullanılmakta ve tıpkı *adır-* fiili gibi ‘ölüm’ olayını ifade etmektedir. Tuekta IV yazıtının 2. satırı Tıbıkova vd. tarafından (Tıbıkova vd., 2012, s. 103-104): “*s(e)v(i)gl(i)g : ö : içl(e)nm(e)z (ü)ç(ü)n ... (ö)gük(ü)m (a)la-* Sevgili, düşün! <...> hamile kalamadığı için <...> kendime çocuk? Ala-?” şeklinde okumuştur. Ancak Tıbıkova vd. tarafından verilen çizimde de açık bir şekilde görüleceği üzere yazıtın 2. satırındaki ikinci sözcük *seçlinmez* olarak okunmalıdır.

⁴ Sema Barutçu Özönder ve Hatice Şirin, satırdaki olumsuz *adrılma-* ifadesini olumlu *adır-* olarak düşünür. Şirin, buradaki ifadeyi *adrıl- seçlen-* olarak verir. Bakınız: Özönder, 2006; Şirin, 2016, s. 176, 466.

(http://www.altay.uni-frankfurt.de/A88/TUEK4_X.PNG)

A. von Gabain, +la-, +le- ekini isimden fiil yapan ekler bölümüne dâhil eder, “sınırsız kullanılma imkânı vardır” açıklamasında bulunur ve örnekleri; *yilwilä-* ‘büyülemek’ < *yilwi* ‘sihir, büyü’, *buzagula-* ‘buzağula-’ < *buzagu* ‘buzağı’, *atlan-* ‘ata binmek’ < *at* (dönüşlülük eki ile), *munla-yu* ‘böyle, bunun gibi’ < (*mun+*-*la*’nın zarf fiil şekli) olarak sıralar (Gabain, 1988, s. 49). Tekin de +IA- ekini isimden fiil yapım eki olarak kabul eder ve *abla-* ‘avlamak < *ab* ‘av’, *ançola-* ‘(bir büyüğe) bir şey takdim etmek’ < *anço* ‘hediye, ödül’, *başla-* ‘başında olmak, lider olmak’, < *baş*, *kaganla-* < ‘kağan yapmak’ < *kagan*, *kışla-* ‘kışı geçirmek’ < *kış* gibi pek çok örneği sıralar (Tekin, 2003, s. 87-88).

Eğer *seçlin-* sözcüğü *seç-* fiilinden geliyorsa bünyesinde barındırdığı ekler şöyle izah edilebilir. Sözcüğün sonundaki -(X)n- ekinin dönüşlülük/edilgenlik eki olduğu daha ilk bakışta anlaşılmaktadır. Sözcüğe eklenen diğer eki açıklamakta iki farklı olasılık düşünülebilir. İlk olasılıkta, *seç-* fiil köküne eklenen -(X)l- eki de edilgenlik eki olarak kabul edilebilir. Tıpkı ‘de-, ye-’ fiillerine iki defa edilgenlik ekinin eklenerek ‘denil-, yenil-’ şeklinde edilgen bir yapı oluşturulduğu gibi *seç-* fiiline de iki defa üst üste edilgenlik eki getirilmiş olabilir; *seç-* > *seçil-* > *seç-l-in-*. İkinci olasılıkta ise; *atlan-*, *közlen-*, *gözlen-*, *tozlan-*, *sulan-*, *avlan-*, *güçlen* ve aynı yapıdaki daha birçok örnekte görülen +IA- isimden fiil türeten ekin, *seç* köküne eklenerek *seçle-* biçimini aldığı düşünülebilir. *Aç/aç-*, *art/art-*, *iç/iç-*, *geç/geç-*, *göç/göç-*, *kaç/kaç-*, *uç/uç-* örneklerinde de olduğu gibi *seç* ve *seç-* ayrı iki kelime olarak düşünülebilir. Eldeki bilgiler ışığında, bu iki olasılıktan hangisinin daha doğru olduğunu tespit etmek güçtür.

Anlamsal olarak bakıldığında, birinci olasılıkta, tıpkı **ad-* ve *adır-* fiillerinin her ikisine de aynı anlamın verildiği gibi, *seçli-* ile *seçlin-* fiillerine aynı ‘seçilip ayrılmak’ anlamının verilmesi gerekmektedir. İkinci olasılıkta yani *seç+le-* önerisinde *seç* ismi için bir karşılık bulmak güçtür.⁵

⁵ *Seçlin-* fiiliyle ilgili ayrıca bakınız: Aydın, 2015, s. 83.

Adrıl- seçlin- ikilemesi, tüm Türk runik alfabesiyle yazılmış metinler içerisinde yalnızca Altın-Köl I ve Kızıl-Çıraa I yazıtlarında geçmektedir. Kızıl-Çıraa-I yazıtında olumlu şekli:

adriltum seçlntim yıta buŋ a “(Sizlerden) **ayrıldım**, (bu dünyadan) **seçilip ayrıldım** eyvah! Ne sıkıntı!”

Altın-Köl I yazıtında ise olumsuz şekli:

*botomuz umay begimiz biz uya alp er özin alıt²ı kılmadıŋ özlük at özin üç erig almadıŋ yıta ézençüm e küzençüm e **adrılma seçlinme** ögürdüüm* “Deve yavrularımız Umay (ve) beyimiz, güçlü, kahraman askerin kendisini yakalamadın. Has atların kendilerini (ve) üç askeri almadın, ne acı! İzdırabım ve koruyucum, (bizlerden) **ayrılmayın**, (bu dünyadan) **seçilip ayrılmayın!** Neşem, hayat kaynağım!”

bağlamında geçen *adrıl- seçlin-* ikilemesi, her iki unsuru da anlamlı, iki yakın anlamlı kelimedenden oluşmaktadır. Her iki kelime de mecazi bir ‘ölüm’ anlamı kazanmış olsa da aralarında küçük farklılıklar vardır. Şekilsel olarak her ikisi de türemiş kelimedenden oluşan ve her iki unsuru da aynı eki almış bir ikilemedir. İkilemeyi oluşturan her iki unsur Kızıl-Çıraa I yazıtındaki örneğinde, -dl görülen geçmiş zaman ekini ve -(X)m 1. teklik şahıs ekini almıştır. Altın-Köl I’deki örnekte de aynı eki almıştır. Özellikle dikkat çekici olan, her iki kelimenin de -(X)l-/(X)n- edilgenlik ekini almasıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, can alma eyleminin başka bir ifadeyle ‘ruhun bedenden ayrılması’ işinin, kişinin ölmesine yol açan sebepten daha üstün bir ‘hâkim güç’ tarafından gerçekleştirildiği anlamı çıkmaktadır. Başka bir yorumla, kişi sevdiklerinden ayrıldığında, sonsuza kadar bir araya gelemeyecek olduğunu yani yokluğa karıştığını değil yeniden bir araya gelme ümidini de ifade etmektedir. Öyle olmasa yazıtlarda, “*erklig*”in yaptığı *adrıl-* ve *seçli-* eylemleri yerine *yok*ad-* fiili kullanılabilirdi. Pek çok toplumda olduğu gibi Türkler de ölüm olayını daha yumuşatarak ifade etme yoluna gitmiş ve kendi hayat görüşlerini yansıttacak şekilde, sevdiklerinin bu dünyadan ve kendilerinden ayrıldığını ifade etmişlerdir.

Adrıl- seçlin- ikilemesinin fonksiyonu anlatımın güçlendirilmesidir. İfade edilmek istenen ‘ölüm’ hadisesi, yalnızca mecazi bir anlatımla değil aynı zamanda bir ikilemeyle de desteklenmektedir. Ölüm olayının çağrıştırdığı olumsuz duygular, öncelikle mecazlaştırma yoluyla *adrıl-* fiiline yüklenerek hafifletilmiştir. Daha sonrasında ise anlamın pekiştirilmesi adına *seçlin-* fiili de eklenerek bir ikileme oluşturulmuştur. Anlamı pekiştiren öge, burada *seçlin-* kelimesidir çünkü *adrıl-* fiili sıklıkla kullanılmasına karşın, *seçlin-* fiili tek başına yalnızca Tuekta IV yazıtında kullanılmıştır. *Adrıl-* fiilinin karşıladığı anlam *seçlin-* fiilinin eklenmesiyle güçlendirilmiştir.

Sonuç

Diller, dış dünyada bulunan sonsuz sayıdaki varlığı karşılamak için çeşitli yöntemlere başvururlar. Zira dil malzemeleri, bu sınırsız sayıdaki varlığı karşılamak üzere; sonsuz, birbirinden tamamen farklı ses ve anlam içeren kavram üretmekte yetersiz kalmaktadır. Dillerin başvurdukları bu yöntemlerden bazıları, kelimelere eş anlamlılık, eş seslilik yüklenmesi ve mecazlı, yan anlatımların kazandırılmasıdır. Bu eş anlamlılık kimi durumlarda komşu dillerden kelime ödünçlemeleri biçiminde gerçekleşmekte, kimi durumlarda ise o dilin öz kelimeleri üzerinden cereyan etmektedir. Bunların yanında bazı kelimeler de birbirine yakın anlamlar içermektedir. Bu anlamlar birbirinden küçük noktalarda ayrılırlar. Söz konusu dil hadiseleri, bir dilin işlenmişliğinin ve zamansal olarak uzun mesafeler aştığının birer göstergesidir.

Kelimelerin mecazi anlamlar kazanmaları uzun süren bir süreci işaret etmektedir. Bu duruma benzer bir süreç ikilemeler konusunda da yaşanmaktadır. Bazen ikilemeyi oluşturan ögeler gerçek anlamlarını yitirerek, anlamsal olarak ikilemenin içinde eriyerek bambaşka bir anlama kavuşmaktadır. Bu durumun temel nedeni ise dış dünyadaki sınırsız kavramın karşılanması zorunluluğudur. Bu zorunluluğun giderilmesinin yanında ikilemeler sözü güçlendirmekte aynı zamanda da ifadeyi güzelleştirmektedir. Kimi durumlarda kelimeler, gerçek anlamlarının dışında mecazi anlamlar kazanabilmekte kimi durumlarda ise ikileme oluşturabilmektedir.

İşte hem mecazlı bir anlatıma bürünmüş hem de ikileme teşkilinde kullanılmış kelimelerden ikisi de *adrl-* ve *seçlin-* kelimeleridir. Bu kelimeler hem gerçek anlamları dışında 'kişinin bu dünyadan ve sevdiklerinden ayrılması; ölmesi' anlamında mecazi bir hüviyete bürünmüş hem de *adrl- seçlin-* ikilemesinin unsuru olmuştur. İkilemenin kazandığı anlam ise kelimelerin kazandığı mecazlı 'ölüm' anlamını korumuştur.

Adrl- fiili eski Türk yazıtlarından BK G 7 ve T 1 B 2' de 'bağımsız hâle gelmek', Ongi yazıtının K 3 (11). ve K 4 (12). satırlarında ise 'emrinden, buyruğundan çıkmak' anlamlarında kullanılmıştır. Söz konusu kelime Uygur Kağanlığı yazıtlarında ve Irk Bitig dâhil diğer kâğıda yazılı metinlerde tanıklanmamıştır. Yenisey, Dağlık Altay Cumhuriyeti ve Kırgızistan bölgesi yazıtlarına bakıldığında ise *adrl-* fiili mecazi bir anlam kazanarak 'ölüm' kavramını karşılamıştır.

Seçlin- fiili ise Türk runik harfli yazıt ve el yazmaları içerisinde, Yenisey bölgesi yazıtı olan E 28. Altın-Köl I, E 43. Kızıl-Çıraa I ve Dağlık Altay Cumhuriyeti yazıtlarından Tuekta-IV yazıtı dışında tespit edilmemiştir. Sözcük, anlamsal olarak *adrl-* fiiline yakın bir anlamı karşılamaktadır.

Hem *adrıl-* olsun hem de *seçlin-* olsun her iki kelimedede de bulunan edilgenlik çatısı eki ve anlamı oldukça ilgi çekicidir. Altın-Köl I yazıtındaki *erklig* için, ister ‘kader, mukadderat’ ister ‘büyük kudretli güç’ isterse de ‘Ulu Tanrı’ denilsin, yazıttaki ilgili satır, ‘can alma, kişiyi sevdiklerinden ve bu dünyadan ayırma’ işinin başkası tarafından yapıldığını işaret etmektedir. Demek ki her iki kelimedede kullanılan *-(X)l-* ve *-(X)n-* edilgenlik eki bilinçli bir kullanımdır.

Kaynaklar

- Ağakay, M.A. (1953). İkizlemeler üzerine I-II. *Türk Dili*, II/16-17.
- Ağakay, M.A. (1954). Türkçede kelime koşmaları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 97-104.
- Aktan, B. (2008). Divanü Lûgati't-Türk'ün söz varlığında yer alan ikilemeler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 1-12.
- Akyalçın, N. (2007). *Türkçe ikilemeler sözlüğü*, Ankara: Anı.
- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı yazıtları (Eski Türk runik yazıtları üzerine bir inceleme)*. Konya: Kömen.
- Aydın, E. (1997). Orhon yazıtlarında hendiadysler. *Türk Dili*, 577, 417-421.
- Aydın, E. (2012). Yenisey yazıtları nasıl tarihlendirilebilir? *Turkish Studies*, 7/2, 161-168.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey yazıtları*. Konya: Kömen.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Barutçu Özönder, S. (2006). Çöyr yazıtı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 108-124.
- Baskakov, N.A., Toşçakova, T.M. (1947). *Oyrotsko-Ruskiy Slovar/Oçerk grammatiki Oyrotskogo yazıka*. Moskova.
- Bazin, L. (1993). Quelques remarques d'epigraphie Turque ancienne. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 3, 33-41.
- Bazin, L. (2011). *Eski Türk dünyasında kronoloji yöntemleri*. V. Köken (çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Çağatay, S. (2008). Uygurcadaki hendiadysler. *Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Yayımlanmamış Tüm Makaleleri, C I*. İstanbul: Ayaz Tahir Türkistanlı İdil-Ural Vakfı.
- Ercilasun, A.B., Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk (giriş - metin - çeviri - notlar - dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Ercilasun, A. vd. (1992). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Erdem, M.D. (2005). Harezmi Türkçesinde ikilemeler ve yinelemeler üzerine. *Bilig*, 33, 189-225.
- Foy, K. (1899). Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hendiadys und die Wortfolge ana baba. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS)*, II/II, 105-136.
- Gabain, A.v. (1988). *Eski Türkçenin grameri*. Mehmet Akalın (Türkçeye çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçede ikilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Hirik, E. (2018). Türkçede tekrarlı yapı sınıfları. *Türkiyat Mecmuası*, 28/2, 37-65.
- Kormuşin, I. vd. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler*. Ankara: BilgeSu.
- Malov, S. Ye. (1952). *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, texti i perevod*. Moskova-Leningrad.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ölmez, Z. K. (1997). Kutadgu Bilig'de ikilemeler (1). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 19-40.
- Ölmez, Z. K. (1998). Kutadgu Bilig'de ikilemeler (2). *Bahşi Ögdisi 60. Doğum Yılı Dolayısıyla Klaus Röhrborn Armağanı*. M. Ölmez, J.P. Laut (ed.), İstanbul-Freiburg: Simurg.
- Rozental, D., Telenkova, M. A. (1976). *Slovar Spravočnik*. Moskova: Lingvističeskix Terminov.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Lieferung I, a-agrıg, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Sev, G. (2004). Divanü Lûgati't-Türk'te ikilemeler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, LXXXVIII, 634, 497-510.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. I. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1997). The first Altınköl inscription. *Turkic Languages*, 1/2, 210-226.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: TDAD.
- Tıbıkova, L. vd. (2012). *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskix Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet: Gorno-Altaysk.
- Toparlı, R. vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde ikilemeler. *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, V/2, 277-292.
- Tuna, O.N. (1982-1983). Türkçenin sayıca eş heceli ikilemelerinde sıralama kuralları ve tabii bir ünsüz dizisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 163-228.
- Üstünova, K. (1998). Dede Korkut destanlarında aralıklı ikilemeler. *Türk Dili*, 557, 464-470.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

Many works have been done on Yenisei inscriptions until today. However, there is no study about reduplication duals / hendiadys among these studies. Yenisei inscriptions have some differences in terms of grammatical features and vocabulary according to other inscriptions and manuscripts with old Turkic script. One of these differences is the reduplication duals / hendiadys used. Some hendiadys, which are not seen in other inscriptions and manuscripts with old Turkic script, are found in the inscriptions of Yenisei. Some of the hendiadys found only in the Yenisei inscriptions are: ‘*bağ bodun, kadaş kin, teñri kutlug, art- taş-*’ One of the hendiadys found only in the Yenisei inscriptions is ‘*adrıl- seçlin-*’.

Metaphorical narratives and reduplication duals / hendiadys are two important elements that show the development and sophistication of a language. It is a long process to point out that the words have to take metaphorical meanings. A process similar to this is also experienced in the case of reduplication duals/hendiadys. Sometimes, some words have been used both in metaphorical narrative and reduplication duals/hendiadys formation. Here, two of these words are *adrıl-* and *seçlin-*. These words, besides their real meanings, in the sense of the “separation of the person from this world and his/her relatives ones, so the death” has acquired a metaphorical meaning and it has also become an element of the *adrıl- seçlin-* reduplication duals/hendiadys. The meaning of the reduplication duals/hendiadys retains the metaphorical meaning of “death” earned by the words. In this article both the words *adrıl-* and *seçlin-* have been viewed etymologically. Later, inscriptions and manuscripts with old Turkic script were examined and the semantic dimensions of the words were evaluated. In the last part of the article, *adrıl- seçlin-* hendiadys was evaluated. The scope of this article is all of the inscriptions and manuscripts with old Turkic script.

In the first part of the article, the word *adrıl-* was examined. The root of the word *adrıl-* is **ad-*. The word *adır-* is the passive form of **ad-*. The words **ad-* and *adır-* mean the same ‘to separate’. Because as Gabain says, the suffix -(X)r- sometimes gives meaning of the simplex. The word *adrıl-* is a causative / reflexive verbs. The word *adrıl-* has been used in different meanings in inscriptions and manuscripts with old Turkic script. The first meaning of the word *adrıl-* is ‘separating one from another, becoming independent’. This has been used in BK S 7, T 1 W 2. The second use was ‘leave from his way / side, quit of his command’ in Ongi N 3-4. The word *adrıl-* has acquired metaphorical meaning in Yenisei inscriptions. This meaning is ‘death’. When people die; separate from his loved ones, sons, wife and friends. And also, someone else does this separation work. The enemy or another power can not be killed by people. It’s ‘*erklig*’ who takes his / her life. This is clearly understood in Altın-Köl I, 8. Although there are different opinions about *erklig*, it means ‘strong, powerful, able to everything, mighty power, so god’. This meaning of the word also exists in the runic inscriptions of the Altai Republic and Kyrgyzstan. *Adır-* has also been used to means of ‘devide, distribute’ in Kyrgyzstan inscriptions.

The second part of the paper focused on *seçlin-* word. This word has been read by researchers in different ways. According to Kormuşin, this word should be read

as ‘*seçlen-*’. According to Aydın and Tekin, it should be read ‘*seçlin-*’. This word has been witnessed in only three times until now in Altın-Köl I, Kızıl-Çıraa I and Tuekta-IV. There are two different possibilities to explain the suffix added to this word. The word *seçlin-* has metaphorically the same meaning as *adrıl-*. This meaning is ‘death’.

The last part of the paper focused on *adrıl- seçlin-* hendiadys. *Adrıl-* and *seçlin-* words have been used side by side to create a hendiadys. The hendiadys *adrıl- seçlin-* was witnessed only two times in all of the inscriptions and manuscripts with old Turkic script. These are the Altın-Köl I and Kızıl Çıraa I Yenisei inscriptions. Negative form was used in Altın-Köl I inscription.

Both elements of *adrıl- seçlin-* hendiadys consist of meaningful words. This hendiadys consists of two closely meaningful words. While both words mean the same metaphorical ‘death’, there are minor semantic differences between them. Both elements of *adrıl- seçlin-* hendiadys consist of derived words. Both elements of hendiadys have taken the same suffix. Especially remarkable point is that the words take the same -(X)l- / -(X)n- suffix.

The function of the *adrıl- seçlin-* hendiadys is to strengthen expression. The death event was supported with a metaphorical expression and a hendiadys. The negative emotions that death remind, firstly, it has been alleviated by means of metaphORIZATION. Afterwards, a hendiadys was created and the expression was reinforced. Suffixes attached to the words *adrıl-* and *seçlin-* is a conscious use. The Turkish people of the period knew that ‘work of killing’ is done by ‘*erklig*’. Therefore they used this passive structure.

